

Stadsontwikkeling en de politiek

de rol van de politieke kleur van gemeenteraad en college
op de kwaliteit van de stadsuitbreidingen

PLAN
tot uitbreiding
VAN
AMSTERDAM.

J. C. LOMAN JR. UITGEVER

J. Smalder & O'Leah des Konings' s Hofs

- Remooi
1. Willemsdijk bij de Willemsdijk
 2. Diversegeestelijke Begraafplaats
 3. Begraafplaats
 4. Willemsdijk, Buitendijk, water, terrein, Buitendijk
 5. Willemsdijk, Buitendijk, Begraafplaats
 6. Gemeentelijke Groenland
 7. Arbeiders woningen
 8. Buitendijk, Buitendijk
 9. Buitendijk, Buitendijk
 10. Overdekte markt
 11. Buitendijk
 12. Buitendijk
 13. Buitendijk, Buitendijk
 14. Buitendijk, Buitendijk, Buitendijk
 15. Buitendijk, Buitendijk
 16. Buitendijk
 17. Buitendijk
 18. Buitendijk, Buitendijk, Buitendijk
 19. Buitendijk, Buitendijk
 20. Buitendijk, Buitendijk
 21. Buitendijk, Buitendijk
 22. Buitendijk
 23. Buitendijk, Buitendijk
 24. Buitendijk, Buitendijk
 25. Buitendijk, Buitendijk
 26. Buitendijk
 27. Buitendijk
 28. Buitendijk, Buitendijk
 29. Buitendijk, Buitendijk
 30. Buitendijk, Buitendijk
 31. Buitendijk, Buitendijk
 32. Buitendijk
 33. Buitendijk
 34. Buitendijk, Buitendijk
 35. Buitendijk, Buitendijk

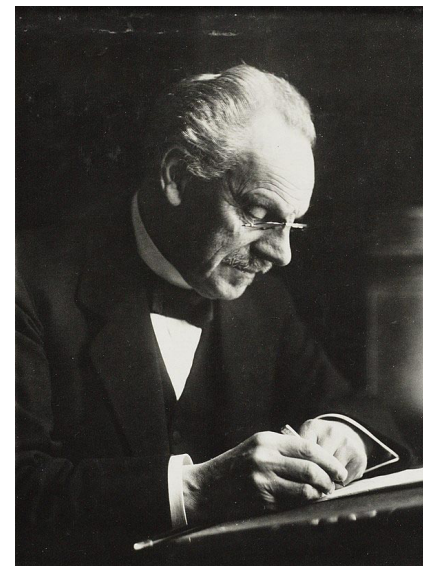
Het voortraject van de eerste negentiende-eeuwse annexatie markeerde tevens de omwenteling in de politieke kleur van de gemeenteraad en het college van B&W in Amsterdam. Met het aftreden van de conservatieve burgemeester Messchert van Vollenhove in 1866 begon een periode met een conservatief-liberale meerderheid in de raad met dito colleges. Liberale bestuurders hebben altijd hoge verwachtingen van het particulier initiatief en van markteconomie; kreten dus die van alle tijden zijn. De eerste liberale burgemeester was de dominante Cornelis Fock die een reeks partijgenoten voorging, die tot het aantreden van de vrijzinnig-democraat J.W.C. Tellegen in 1915 aanhield. Die omslag vond in Amsterdam rijkelijk laat plaats; in Den Haag gebeurde dat al meteen na 1840 met als sluitstuk Thorbeckes nieuwe grondwet van 1848.

Hoe liberalisme zich bij stadsontwikkeling manifesteert bleek bij de invulling van de nieuwe stadsdelen buiten de omwalling. Allereerst werd het idealistische uitbreidingsplan van stadsingenieur Van Niftrik in 1866 getorpedeerd als zijnde “onbetaalbaar”. Dat geschiedde in een tijd dat in andere voormalige vestingsteden met dezelfde opgave, (Nijmegen, Groningen, Maastricht om er enkele te noemen) zulke riante plannen wel verwezenlijkt werden. Pas in 1875 kwam de directeur van Publieke Werken J. Kalff met een aangepast plan dat genade kon vinden bij de raad. Maar ook toen nog kleedden uitvoerende ambtenaren

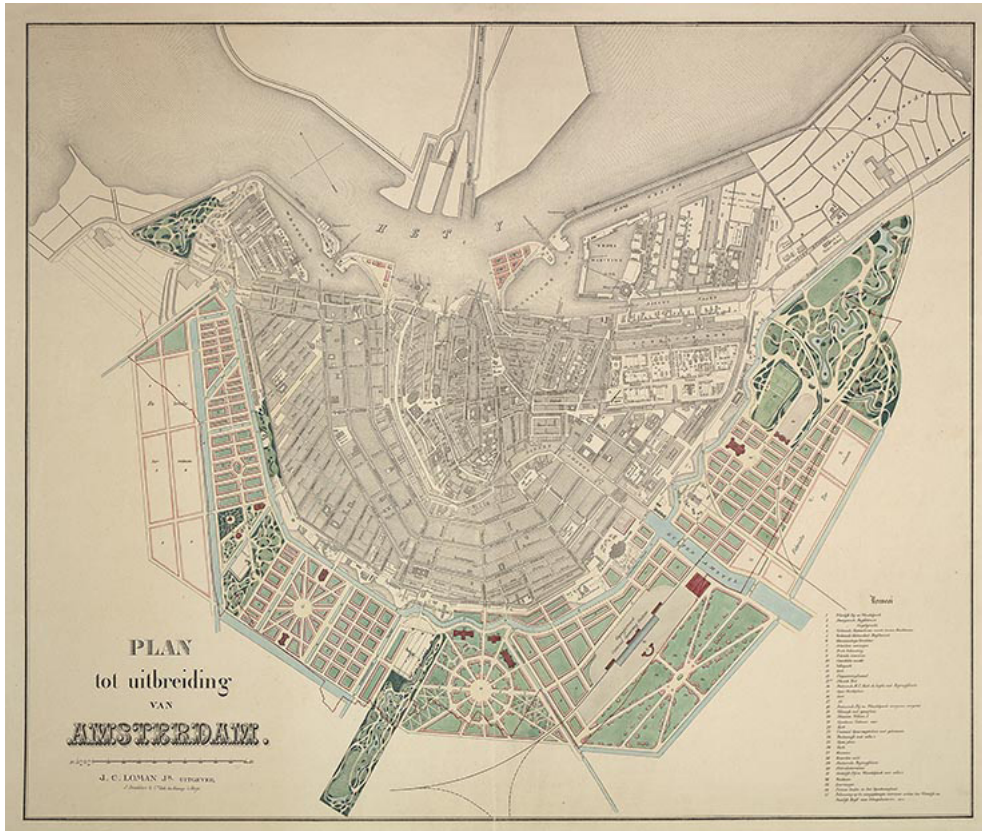

het plan verder uit, waarbij vooral groenvoorzieningen het moesten ontgelden. Het meest bereden stokpaardje was het tussenvoegen van extra straten, zodat er meer woningen gebouwd kunnen worden op hetzelfde oppervlak. Daar ging stevast het smaller maken van straten (10-12 meter vond men genoeg) aan vooraf; brede straten kostten alleen maar extra grond en investeringen.

De Dapperbuurt was de eerste nieuwbouwwijk en daar werd de 2e Van Swindenstraat tussengevoegd. Ten zuiden van het Oosterpark zouden bij Van Niftrik én bij Kalff twee brede bouwblokken met riante stadvilla's komen, maar toen alle lobbyisten hun werk gedaan hadden waren het er vier geworden. Datzelfde herhaalde zich in de Pijp (Quellijn- en Saenredamstraat), waar bovendien, in afwijking van Van Niftriks ontwerp, de nieuwe straten uit kostenoverwegingen de richting van de oude ontginningskavels gingen volgen. Dat zorgde er voor dat alle straten dwars op de middagzon liepen, met als gevolg zeer ondiepe oost-west georiënteerde bouwblokken waar in de smalle straten de zon nooit doordrong. Deze planologische blunder werd in 1914 pas doorbroken met Plan Zuid van Berlage, met juist noord-zuid georiënteerde bouwblokken.

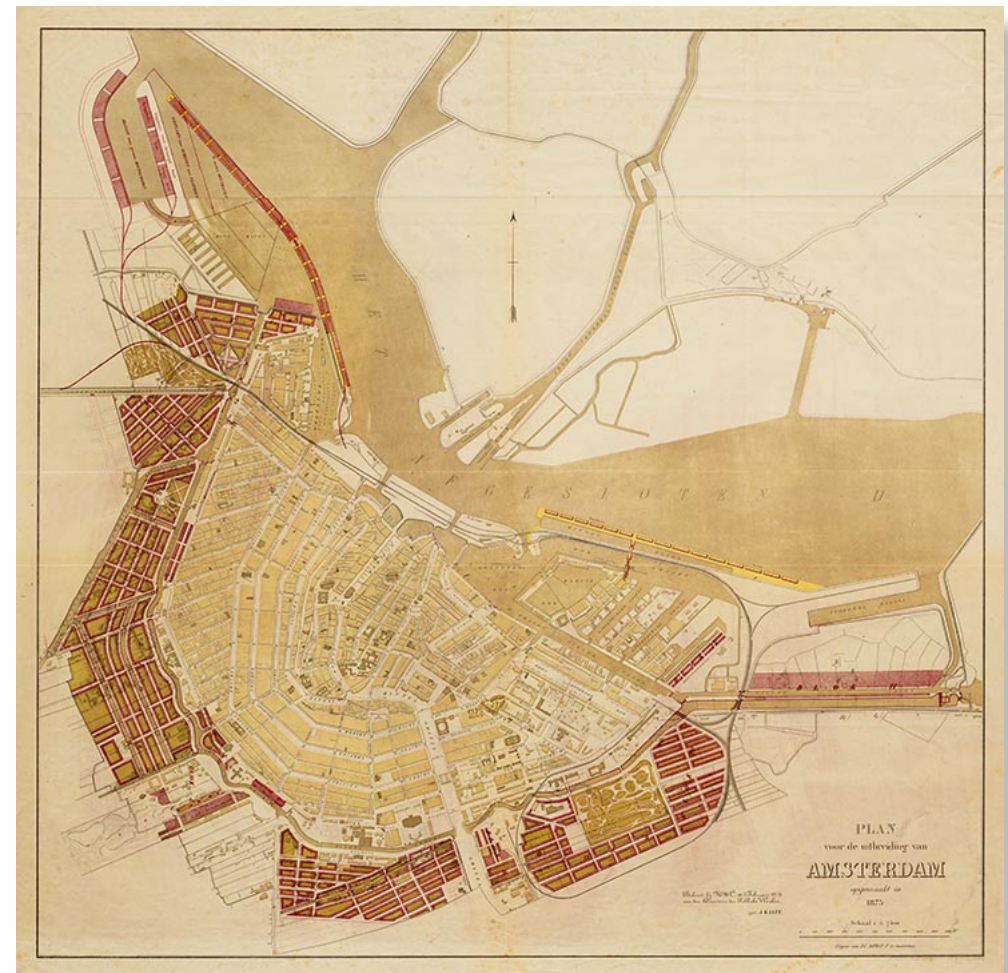
Boven: Ingenieur Jan Willem Cornelis Tellegen (1859-1921) werd in 1901 directeur van de Gemeentelijke Woningdienst en in 1915 burgemeester van Amsterdam
Links: De jurist Cornelis Fock werd in 1866 de eerste liberale burgemeester van Amsterdam.

Boven: Met het oog op de aanstaande annexatie van de poldergebieden buiten de Singelgracht ontwierp stadsingenieur J.G. van Niftrik (1833-1907) in 1866 een uitbreidingsplan. Het werd een ontwerp met brede boulevards en vil-laparken met ruime groenvoorzieningen er omheen. In het plan was ook het spoorwegstation voorzien. De raadscommissie voor Publieke Werken ontraadde uitvoering van dit plan, welk advies door de gemeenteraad werd overgenomen.

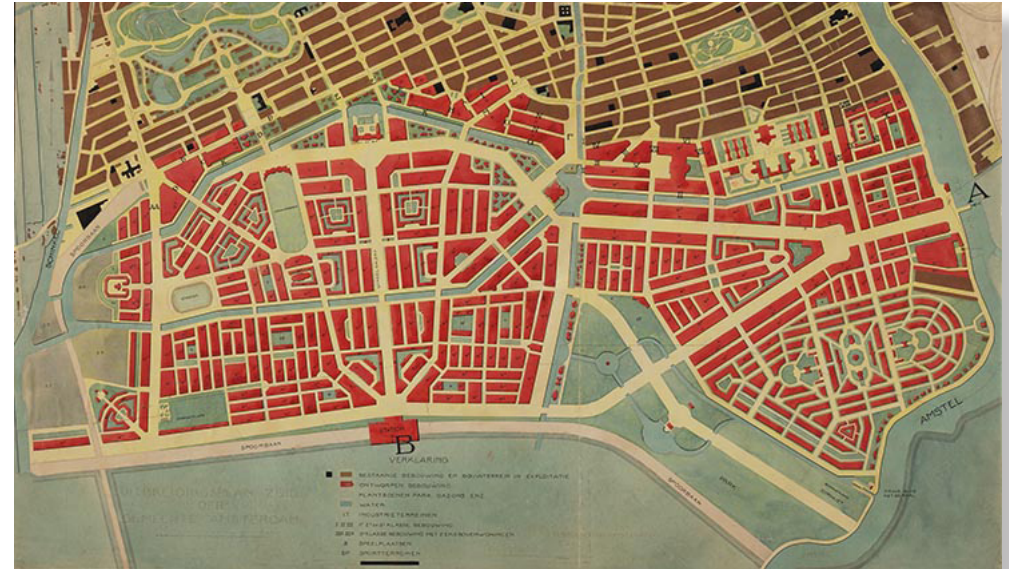
Rechts: Directeur van Publieke Werken, J. Kalff (1831-1913) ontwierp in 1875-76 een nieuw plan dat wel door de gemeenteraad werd aangenomen. Hierin werd veel meer de bestaande verkaveling van de polders aangehouden. De bouwondernemers en grondspectulanten bewerkten het plan verder, wat heeft geleid tot de smalle straten met slechte huizen in revolutiebouw die nog geen 100 jaar later afbraakrijp waren.

Het liberale stadsbestuur had ook een broertje-dood aan onteigenen, ondanks dat zij de landsregering wel een wettelijke regeling vroeg en kreeg. Tot in den treure werd gepoogd tot een akkoord te komen met grondeigenaren in de nieuwe gebieden. Dat leidde regelmatig tot zeer ongunstige landruiling en handlichting waar het de verplichting betrof land gratis aan de stad te laten voor toekomstige straten, met zelfs bijbetaling voor de ophoging en aanleg van nuts-

voorzieningen die de stad zou uitvoeren.

Opvallend waren de diverse instortingen van huizen die in aanbouw waren en waarbij zelfs doden vielen. Die werden veroorzaakt door nagenoeg volledig gebrek aan toezicht door PW op naleving van de bouwvoorschriften. Dat veranderde toen Ir. J. W. Tellegen (1859-1921) in 1901 directeur van de Gemeentelijke Woningdienst werd, die begon met een strenger toezicht op de naleving van voorschrif-

ten. Hij was van mening dat je dit soort praktische zaken niet aan de politiek of bouwondernemers over kon laten en noemde “zijn” wethouder een lummel. Dat bracht hem onmiddellijk in conflict met de liberale stadsbestuurders. Dat deerde hem nauwelijks en in 1905 boekt hij zijn grootste triomf toen hij de raad achter zich kreeg in zijn strijd voor kwaliteit en tegen de koopmansgeest van het college van B&W. Hij wist bijvoorbeeld de bouw van nog meer alkoofwoningen te blokkeren en hij nam de sanering van krottenwijken (Uilenburg, noordelijke Jordaan) met kracht ter hand. Zijn beleid werd door de groep aannemers en architecten, die misbruik maak-

Boven: In 1904 presenteerde architect H.P. Berlage – op verzoek van het Gemeentebestuur – een plan voor de invulling van de in 1896 geannexeerde delen van Nieuwer-Amstel tussen Amstel en Boerenwetering. B&W waren enthousiast maar uitvoerbaar bleek het plan niet. In 1914 probeerde Berlage het opnieuw met het beroemd geworden “Plan Zuid”, dat wel levensvatbaar bleek en ook grotendeels uitgevoerd werd

Links: Ingestorte huizen Pieter Nieuwlandstraat 44-48, Dapperbuurt 1899

ten van de stadsuitbreiding door het bouwen van slechte huizen, het “schrikbewind van Tellegen” genoemd. Maar hij had zijn tijd mee: het conservatief-liberalisme had afgedaan en het sociaal-liberalisme kwam daarvoor in de plaats, stevig gecontroleerd door een toenemend aantal sociaal-democraten in alle bestuurslagen, zoals Floor Wibaut (lid van de gezondheidscommissie) en Pieter L. Tak, de liberaal die in 1899 lid van de SDAP werd. Onder Tellegens directoraat werden de plannen ontwikkeld voor de nieuwe wijken, die door de annexatie van 1896 mogelijk werden. Uit deze tijd stammen hoogtepunten van planmatige stadsuitleg als Plan Zuid van Berlage. De SDAP, of liever gezegd: enkele bevlogen SDAP-ers hebben de aanzet gegeven tot omvangrijke volkswoningbouw en de wetgeving (Woningwet 1901) geschapen die de woningbouwverenigingen mogelijk maakten. Voorwaarde was dat die, desnoods alleen voor

*Boven: Hoogtepunt van de Amsterdamse School: het Schip (Hembrugstraat)
Rechts: Het Algemeen Uitbreidingsplan van 1935*

hun eigen doelgroep (verzuiling!), verantwoorde woningen van de hoogst mogelijke kwaliteit bouwden. Wat daar het gevolg van geweest is kunnen we nog dagelijks om ons heen zien. Belangrijk daarbij was het pact dat deze woningbouwverenigingen sloten met jonge idealistische architecten.

In 1915 werd Tellegen benoemd tot burgemeester als opvolger van Jhr. A. Roëll. Tegen diens uitdrukkelijke bezwaren in werd van drie gegadigden aan Tellegen de voorkeur gegeven, nota bene door de liberale minister (en premier) Cort van der Linden. Dat was wel het definitieve einde aan de revolutiebouw onder liberale vlag. Onder Tellegen (1915-1921) en diens opvolger W. de Vlugt (ARP, 1921-

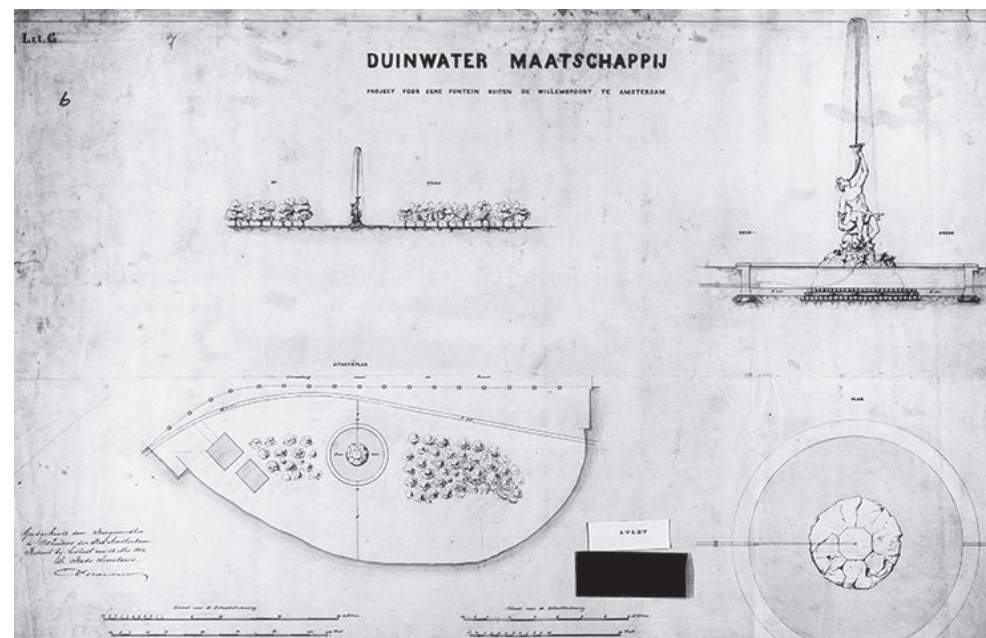

1941) kreeg ondermeer de Amsterdamse School zijn grote kansen volkswoningbouw te realiseren die tot vandaag internationaal de aandacht blijft trekken en waar nog dagelijks drommen geïnteresseerden langs wandelen. Tot vandaag duurt de hetze van de rekenmeesters tegen deze “verspillende manier van bouwen”, wat niet wegneemt dat de meest geslaagde voorbeelden allemaal monumentenstatus hebben.

Onder De Vlucht kwam het Algemeen Uitbreidings Plan (AUP; 1935) gereed, de maatstaf voor stadsuitbreiding tot vandaag toe. Geestelijk vader van het AUP was Cornelis van Eesteren die het geheel

ontwierp rond de idee van de “tuinstad”, een Engelse gedachte die in meer Europese landen navolging vond. Kenmerkend is de bebouwingsconcentratie in “lobben”, aan een uitvalsweg met daartussen veel groen. De politiek kan hierbij hoogstens moeilijk doen over de financiering, maar de vorm en uitvoering worden door vakmensen bepaald.

Te kort door de bocht?

Met zo’n beknopt betoog haal je je makkelijk kritiek op de hals. De krotten die hierboven ter sprake kwamen en door die sociaal bewogen Tellegen opgeruimd werden waren door conservatieve voorgangers gebouwd en niet door liberalen. Kennelijk hadden die ook geen oog voor kwaliteit en de bouw van slechte huizen toegestaan. Feit is dat zowel in de negentiende eeuw als daarvoor een overheid zich niet bemoeide met zoiets als volkswoningbouw, sterker nog: er van overtuigd was dat een overheid zich daar niet mee te bemoeien had! De laagste klasse woonde in wat de middenklasse verliet als zij zich

Boven: Het eerste tappunt (drinkwaterfontein) van de Duinwater Maatschappij op het Haarlemmerplein: 1 cent per emmer!

Links: Uilenburgerstraat, onbewoonbaar verklaard, onverklaarbaar bewoond. Krotopruijming was een der hoofdpunten van de nieuwe Dienst Bouw- en Woningtoezicht vanaf 1902.

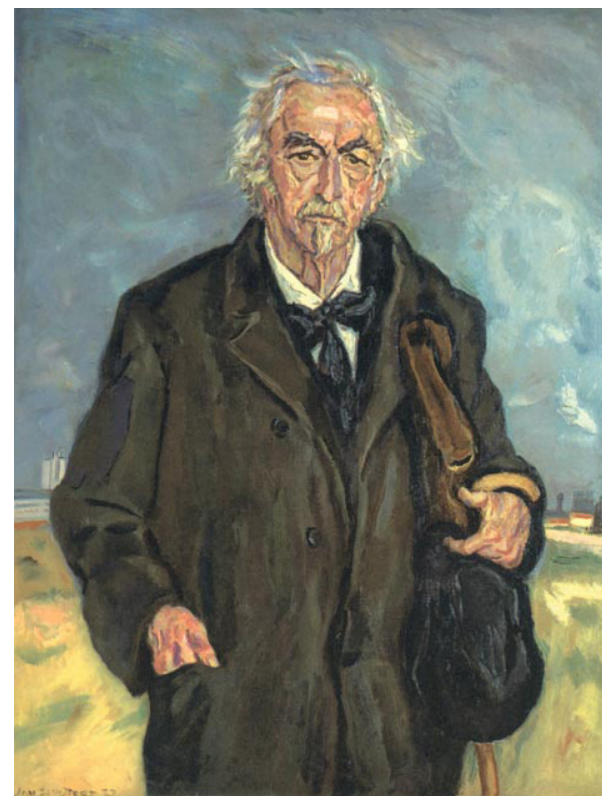
in nieuwe buurten in nieuwe huizen vestigde of doorschoof naar de huizen van de chique als die verhuisden naar zoiets als de grachten-gordel, aan de Vecht, het Gooi, Bloemendaal of Aardenhout. Schoorvoetend brak in het laatste kwart van de negentiende, begin twintigste eeuw het besef door dat de overheid hier een taak had. De liberale stadsbestuurders valt alleen te verwijten dat zij zich met hand en tand verzetten tegen de niet te stoppen “nieuwe tijdgeest”.

Boven: Stadsreiniging: pompwagen voor het reinigen van het rioleringsstelsel. Alleen de nieuwbouwwijken kregen een (matig werkend) persleidingsstelsel. Alle afval werd verkocht als meststof en toen dat door een overschot te weinig opbracht moest de stedelijke overheid de concessie zelf overnemen. Tien jaar later werd een begin gemaakt met een spoelriool naar Parijs' voorbeeld dat op het oppervlaktewater loosde (Zuiderzee).

Rechts: Wie bouwt? Wibaut!

Een sociale instelling was geen voorrecht van socialisten. Tellegen en ook iemand als Berlage propageerden dat alleen een betrokken overheid door kwaliteitsverbetering een einde aan de mensonterende toestanden kon maken. Dat ook eenvoudige huizen goed en fraai gebouwd konden worden. Dat er juist een bemoeizieke overheid nodig was om iets te veranderen aan de slechte hygiëne in de sloppenwijken en de aanleg van drinkwaterleiding en riolering zelf ter hand moest nemen.

Het moet ook gezegd worden dat de negentiende-eeuwse overheden geen geld hadden voor zulke ondernemingen. Het land bleek na de Napoleontische tijd leeggeroofd en de economie was door de Engelsen de nek omgedraaid, net zoals de Hollanders enkele eeuwen eerder door de blokkade van Antwerpen klaarspeelden. De bankhuizen hadden voor dit soort projecten geen geld over en belegden dat liever in Engeland, Duitsland of de Verenigde Staten. Alle grote infrastructuurele werken werden door buitenlandse bedrijven uitgevoerd, met buitenlands kapitaal en soms zelfs met buitenlands personeel. De Amster-

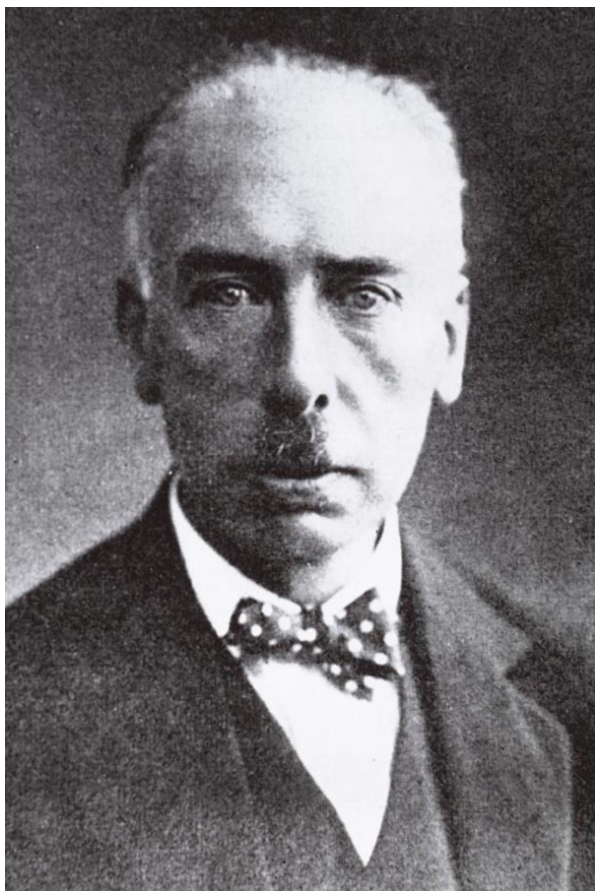

damse gemeenteraad kwam niet verder dan het dempen van ontelbare stinkende grachten en het slopen van onbewoonbare huizen, zonder er voor te zorgen dat er evenzovele daarvoor nieuw gebouwd werden.

Dan nog dit: medio negentiende eeuw koos 3% van de volwassen mannen via een districtenstelsel een regering. Niet zo vreemd dat die 3% vooral de belangen van diezelfde 3% behartigde. In die context kan ook het functioneren van gemeenteraad en college van B&W gezien worden. Een kwart van de gemeenteraadsleden was op

enigerlei wijze betrokken bij grondspeculatie en -exploitatie, projectontwikkeling of hypotheekbank, als directeur of in een andere functie, dan wel commissaris. Burgemeester Fock handelde zelf driftig met bouwgrond in de nieuwe gebieden, iets dat de eeuwen voor hem en de eeuw na hem als “not done” gold.

Juist de liberalen ijverden vanaf 1840 aanhoudend voor verruiming en hervorming van het kiesstelsel via talloze grondwetsherzieningen,

tot in 1917 het algemeen kiesrecht voor mannen (van 23 jaar en ouder, evenredige vertegenwoordiging) ingevoerd werd. In 1919 kwam dat dito voor vrouwen tot stand en via enkele verdere aanpassingen werd de minimumleeftijd nog verder naar beneden bijgesteld. Daarmee draaiden de liberalen zich zelf de nek om omdat ze percentueel verloren van de opkomende sociaal-democratie.

Zie ook: <http://www.iisg.nl/volkshuisvesting/p12f33.html>

Boven: Na de vele revolutiebouw in de Staatsliedenbuurt bouwde C.W.V. Rochdale in 1908-09 deze woningwetwoningen in de Van Beuningestraat.

Links: In 1915 splitste men een Gemeentelijke Woningdienst van de Dienst Bouw- en Woningtoezicht af, die onder leiding kwam van de sociaal-democraat Arie Kepler, een bevlogen volkshuisvester.

Bijlagen

Tijdens de eerste decennia van het Koninkrijk der Nederlanden was het elitaire karakter van de gemeenteraad kenmerkend. Verkiezing was een onderonsje van een miniem aantal gegoede burgers en benoemingen in de raad waren voor het leven. De eerste barsten in het systeem kwamen met de opkomst van het liberalisme in Nederland, dat zijn bekroning kreeg met de grondwetsherziening van 1840 en de nieuwe Grondwet van 1848. Het kiesstelsel ging hierdoor op de schop met als een der belangrijkste wijzigingen het directe kiesstelsel. Kiezen was nog steeds aan enkelingen voorbehouden, want onderhevig aan een minimum bedrag aan afgedragen personele belasting.

<https://nl.wikipedia.org/wiki/Censuskiesrecht>

De opnieuw ontluikende handel, de revenuen uit de kolonies die nu in particuliere zakken verdwenen en de opkomende industrialisatie deden de inkomensverhoudingen veranderen. De nieuw-rijken kregen ook stemrecht en dat had zijn weerslag in de samenstelling van de raad. Het volgende tabelletje geeft globaal de verhouding tussen raadsleden uit gevestigde macht en nieuwe geldelite, vóór de grondwetsherziening en gedurende de tweede helft van de 19e eeuw.

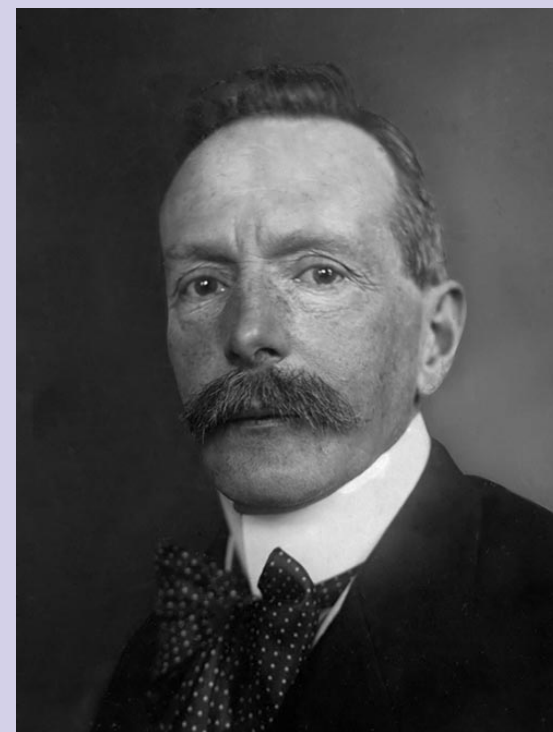
jaar	oude elite %	nieuwkomers %
1840	90	10
1851	50	50
1870	30	70
1885	15	85

Met het nieuwe kiesstelsel werd ook het fenomeen kiesvereniging geïntroduceerd. Ook dit waren weer elitaire verenigingen die de

leden in staat stelde kandidaten van “eigen kleur” ter verkiezing voor te stellen. Dit kan als de voorloper van het partijstelsel van vandaag gezien worden, alhoewel ze in het verzuilde politieke landschap tot in de moderne tijd bleven bestaan. Kiesvereniging Nederland & Oranje is pas in 1980 opgeheven. De invloed van die verenigingen blijkt uit het feit dat rond 1870-80 een kleine 30 van de 39 raadsleden zijn benoeming er aan dankte.

Het partijstelsel dat volgde was een gevolg van de verzuiling van de samenleving. Een partij kwam vaak voort uit één of meerdere kiesverenigingen. Een voorbeeld: de progressief liberalen in de kiesvereniging Amsterdam van de conservatieve Liberale Unie splitsen zich in 1892 af en richten de Radicale Bond op. In 1901 splitst zich opnieuw een factie van de Liberale Unie af en fuseert met de Radicale Bond tot de Vrijzinnig Democratische Bond, die tot de Tweede Wereldoorlog heeft gefunctioneerd. Na WO2 gingen de VDB op in de Partij van de Arbeid, maar Pieter Oud splitste zich in 1948 alweer af om de VVD op te richten.

https://nl.wikipedia.org/wiki/Vrijzinnig-Democratische_Bond

mr. M.W.F. Treub (1858-1931)
Hoogleraar , wethouder, minister, VDB

Salomon Rodrigues de Miranda (1875-1942) -
Wethouder Amsterdam voor de SDAP

Met het toenemen van het aantal kiesgerechtigden nam de invloed van de sociaal-democratie toe. Dat leidde in 1903 tot een eerste zetel in de raad: vakbondsvoorman Henri Polak. Het keerpunt werd het algemeen kiesrecht van 1917, twee jaar later uitgebreid met ook vrouwenkiesrecht. Met dit algemeen kiesrecht verdween eindelijk het vermaledijde districtenstelsel en gingen we over op evenredige vertegenwoordiging.

Dankzij de kieswet van 1887 verdubbelde het aantal stemgerechtigden: in 1887 nog 9266, in 1888 18774 stemgerechtigden. In Amsterdam wordt dan nog steeds via het districtenstelsel gekozen, in 1887 verhoogd van vier naar negen districten. In 1897 werd dat stelsel nog eens herzien en tevens het aantal raadsleden op 45 gebracht. De benoeming was allang niet meer voor het leven, maar voor zes jaar. Elke twee jaar trad een-derde van de raadsleden af.

In de twintigste eeuw nam het aantal niet-partijgebonden raadsleden af tot nul.

De volgende tabel laat de invloed zien van de verruiming van het kiesrecht.

	'95	'99	'03	'07	'11	'15	'19	'23
Liberalen	20	26	20	15	13	13	4	4
Vrij liberalen	—	—	—	2	3	3	3	—
Rad.Bond/VDB	8	8	7	6	5	5	4	3
RK(RKSP)	7	4	6	5	4	3	7	8
ARP	4	5	7	6	5	5	3	3
CHU	—	1	4	5	3	1	2	4
Chr.Dem.	—	—	—	—	—	—	—	1
SDAP	—	—	1	6	12	15	13	16
Communisten	—	—	—	—	—	—	6	4
Rev.Soc.	—	—	—	—	—	—	1	1
Neutr/Middenst.	—	—	—	—	—	—	2	1

In 1965 ging het actief kiesrecht van 23 naar 21 jaar. Zes jaar later werd de leeftijd verder verlaagd naar 18 jaar. Ook de leeftijd waarop het passief kiesrecht verkregen werd, ging omlaag, maar pas in 1983. Toen konden ook niet-Nederlanders die (legaal) langer dan vijf jaar in Nederland verbleven in de gemeenteraad worden gekozen. Intussen kan men vóór de 18-jarige leeftijd gekozen worden, maar mag iemand pas op 18-jarige leeftijd in de gemeenteraad zitting nemen.

Bron: Leden van de Raad, P.Hofland, GAA 1998 ISBN 90 76314 101

Theo Bakker's Domein

Op deze site vindt u makkelijk leesbare maar toch informatieve verhalen over de ontstaansgeschiedenis van Amsterdam. Ze zijn onderverdeeld in rubrieken als Middeleeuwen, godsdiensten, nijverheid en handel, transport, openbaar vervoer, haven, watermanagement, stadsuitleg, annexaties, verkeersdoorbraken, chroniquers en allerlei andere zaken.

Klik hier voor een overzicht van alle PDF's op deze site

